

Mariia Kanibolotska,
 PhD (Candidate of Psychological Sciences),
 researcher of the Institute of Social and Political Psychology,
 National Academy of Educational Sciences of Ukraine
 15, Andriivska Str., Kyiv, Ukraine

THE SENSE OF TEACHER BELONGING AS A PREMISE FOR SUCCESS OF EDUCATIONAL REFORM: METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE STUDY

The problems of management of educational reforms in the context of world practices have been analyzed. Based on the study of international experience, the premises for the successful implementation of educational reforms have been identified: decentralization and autonomy of schools; effective leadership of administrators as a factor in stimulating innovative changes among the pedagogical community; gradual steps of the reforms; well-established communication and high degree of trust between all stakeholders; consensus-based participation, as well as openness to communication and tolerant exchange of views; the subjective sense of belonging of the participants at all stages of educational reform. Based on the results of the analysis of modern scientific knowledge, it has been established that individuals who feel involved into the community tend to go beyond personal interests for the group goals and implement socially significant tasks. There have been identified approaches to the understanding of the sense of teachers' belonging. It has been also stated that the consolidation of opinions at the level of collective interests and values, as well as a positive affective background contribute to the formation and high manifestation of the sense of belonging. The levels of teachers' belonging in the context of educational reforms have been identified through the questionnaire. There has been established a link between teachers' sense of belonging and their willingness to implement competency-based approach into learning.

Keywords: educational reform, management of the reform, pedagogical community, sense of belonging.

Подано до редакції 01.06.2020

УДК 159.964

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2020-2-6>

Юрій Черножук,
 доцент кафедри загальної та диференціальної психології,
Ірина Узун,
 магістрант кафедри загальної та диференціальної психології,
 Державний заклад «Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського»,
 вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ ТРИВОЖНОСТІ

У статті представлені результати теоретичного та емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення індивідуально-психологічних особливостей емоційного інтелекту майбутніх учителів з різним рівнем особистісної тривожності. У цій публікації емоційний інтелект розуміється як здатність людини усвідомлювати власні емоції, розуміти їхні причини, керувати ними, а також розуміти емоційну сферу інших людей, керувати їхніми емоціями. Тривожність трактується нами як негативне емоційне переживання, пов'язане з передчуттям небезпеки. У дослідженні взяли участь студенти різних факультетів Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського» (52 особи). Кореляційний аналіз довів, що зв'язки між параметрами емоційного інтелекту та тривожності мають виключно від'ємний характер. Якісний аналіз дозволив вивчити індивідуально-типові особливості емоційного інтелекту майбутніх педагогів з різним рівнем особистісної тривожності. Для його проведення (за допомогою методу «асів») було створено дві групи досліджуваних: «низькотривожні» та «високотривожні». Визначення статистично значущих відмінностей за t-критерієм Стьюдента показало перевагу «низькотривожних» досліджуваних за більшістю параметрів емоційного інтелекту ($p < 0,005$ та $0,01$). З'ясувалося, що в них краще розвинена здатність усвідомлювати і вербально описувати власні емоції, розпізнавати їх, розуміти їх причини, управляти ними. Вони краще вмюють викликати і підтримувати бажані емоції, тримати під контролем небажані, контролювати зовнішні прояви емоцій. «Низькотривожні» також краще розуміються і на чужих емоціях та більш успішно керують ними, аналізують емоційні стани інших людей за зовнішніми проявами (міміка, жестикуляція, звучання голосу). Вони більш чуйні до внутрішніх станів оточуючих, здатні викликати в них ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій і, можливо, схильні до маніпулювання людьми. Отримані результати

можуть бути використані для створення тренінгу емоційного інтелекту, а також у процесі професійного відбору педагогічних кадрів.

Ключові слова: емоційний інтелект, тривожність, майбутні педагоги, низькотривожні особи, високотривожні особи.

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми

Одна з особливостей професії педагога полягає в тому, що вона за своїм предметом належить до групи соціономічних. Тому для того, щоб досягти професійного успіху, педагог мусить мати розвинений соціальний інтелект. Однією з підструктур зазначеного феномену є емоційний інтелект, дослідженню якого у майбутніх педагогів і присвячена наша публікація.

Поняття «емоційний інтелект» з'явилося у річці «концепції множинності виявлення інтелектів», яка була запропонована Г. Гарднером у 1983 р. Відкидаючи відому теорію Ч. Спірмена про так званий фактор G, як універсальний утворювач інтелекту, і спираючись на результати психофізіологічних, антропологічних, зоологічних та інших досліджень, цей дослідник виокремлює низку «незалежних інтелектів», серед яких, зокрема, знаходяться дві форми конструкту, який у подальшому отримав назву емоційного інтелекту. Дослідник називає їх міжособистісним інтелектом (здатність розуміти поведінку інших, впливати на них) та внутрішньо особистісним інтелектом (здатність розуміти себе) (Gardner, 1983).

На початку 90-х років минулого століття – після появи відомої наукової статті Р. Майєра та П. Селовея з однойменною назвою – емоційний інтелект стає предметом багатьох психологічних досліджень, з'являється низка підходів до вивчення його психологічної сутності та структури (І. М. Андреева, R. Bar-On; J. Bloch, I. I. Ветрова, D. Goleman, D. Caruso, B. Крючков, Д. В. Люсин, J. Mayer, E. Л. Носенко, P. Salovey, E. A. Сергієнко, J. Foresight, J. Headland та ін.). Розглянемо головні з них.

Когнітивний підхід у дослідженні емоційного інтелекту, зокрема, представляють праці, вже згаданих Дж. Майєра і П. Селовея. Ці дослідники визначають емоційний інтелект як здатність розуміти прояви особистості, що виявляють себе в емоціях, управляти емоціями, усвідомлювати їхній зміст і використовувати отриману інформацію для вирішення життєвих проблем. З погляду Майєра і Селовея, структура емоційного інтелекту включає розуміння власних емоційних станів, керування емоціями, самомотивацію (здатність підпорядковувати емоцію досягненню певної мети); розпізнавання та розуміння емоції оточуючих. Важливою ознакою розвиненого емоційного інтелекту є здатність підтримувати плідні стосунки з іншими людьми (Mayer, Salovey, 1990).

На думку О. Я. Чебикіна наведені особливості в цих та інших подібних дослідженнях більше відносяться до емоційної зрілості особистості та її соціального інтелекту. Автор пропонує розглядати цей феномен як психологічну властивість особистості, що характеризується проявом інтегрованих емоційно-пізнавальних та мисленневих особливостей, завдяки яким вона досягає своєї мети при вирішенні певних проблем у різних видах діяльності. До таких емоцій-

но-пізнавальних особливостей, які супроводжують цей процес, О. Я. Чебикін відносить: здивування, цікавість, допитливість, інтерес, насагу, натхнення, здогадку, розчарування, сумнів, осяяння, еврику та ін. (Чебикін, 2020).

Засади особистісного підходу до розуміння психологічної сутності емоційного інтелекту були викладені в працях Р. Бар-Она. На відміну від дослідників, які розглядають емоційний інтелект в когнітивному контексті, він характеризує цей феномен, як сукупність некогнітивних здібностей, а також знань і компетентностей, що допомагають людині успішно адаптуватися до певних життєвих ситуацій. За Бар-Оном, емоційний інтелект включає низку якостей, що виявляють себе у пізнанні людиною себе, навичках взаємодії з іншими людьми, вмінні пристосовуватися, керувати власною поведінкою в ситуаціях стресу, переважанні позитивного настрою над негативним. Цей дослідник одним з перших робить спробу операціоналізувати емоційний інтелект. Він впроваджує у психодіагностичну практику так званий «емоційний коефіцієнт» (EQ) та розробляє оригінальну методику його вимірювання – «Опитувальник емоційного коефіцієнта» (Bar-On, 2000).

Когнітивно-особистісний підхід до вивчення емоційного інтелекту, представлений, зокрема, в дослідженнях Д. В. Люсіна. Визначаючи емоційний інтелект, як здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними, цей дослідник (подібно до Бар-Она) вважає хибним трактування емоційного інтелекту як суто когнітивного явища. За Люсином, емоційний інтелект є конструктом, з двоїстою природою. По-перше, він пов'язаний з когнітивними здібностями, по-друге, з особистісними характеристиками. Емоційний інтелект базується на сталому інтересі до внутрішнього світу (власного та інших людей), схильності аналізувати поведінку, розуміти цінності емоцій як таких тощо. Людина з розвиненим емоційним інтелектом може розпізнати емоцію, ідентифікувати її, зрозуміти причини виникнення та можливі наслідки, контролювати інтенсивність емоцій, емоційну експресію, за потребою довільно викликати певне емоційне переживання. Спираючись на теоретичні положення Г. Гарднера, Люсин, виокремлює дві складові емоційного інтелекту: внутрішньо особистісну і міжособистісну. Для їх вимірювання дослідник (у співавторстві з М. І. Манойловичем) створює психодіагностичну методику, яка отримала назву Тест-опитувальник емоційного інтелекту «ЕМІн» (Люсин, 2005).

Низка дослідників бачать в емоційному інтелекті певну «метаздібність», наявність якої у людини забезпечує її життєвий й професійний успіх, а також визначає наскільки успішно вона може бути у використанні інших здібностей, включаючи «раціональний» інтелект. Таку точку зору, висловлює, зокрема, Д. Гоулмен. За Гоулменом, емоційний інтелект міс-

тять у собі здатність до самомотивації, стійкість до фрустрації, контроль емоційних імпульсів і можливість відкладати винагороду, регулювати настрої і протидіяти дістресу (Goleman, 1997),

Сьогодні емоційний інтелект привертає неабияку увагу дослідників з різних країн світу. До них долучилися і українські науковці (І. Ф. Аршава, О. І. Власова, М. О. Журавльова, Н. В. Коврига, А. В. Костюк, Е. Л. Носенко, О. П. Лящ, І. М. Матійков та ін.).

Оригінальну теорію емоційного інтелекту створила Е. Л. Носенко. Ця дослідниця розуміє зазначений феномен, як розумність в емоційній регуляції поведінки, найважливішу детермінанту успіху життєдіяльності у різних сферах професійної орієнтації. Вона виокремлює дві його функції: стресозахисну та адаптивну. За Носенко, емоційний інтелект має низку внутрішніх та зовнішніх компонентів. До першої групи належать сумлінність, готовність до прийняття людей такими, які вони є, відкритість новому досвіду та емоційна стійкість. До другої – безпосередні емоційні реакції (Носенко, Коврига, 2003).

Аналіз досліджень емоційного інтелекту показав наступне. По-перше, єдина або хоча б узгоджена більшістю дослідників теорія емоційного інтелекту ще не розроблена. По-друге, якнайкраще психологічну сутність згаданого конструкту виражає, на наш погляд, його розуміння, як здатності усвідомлювати власні емоції, розуміти їхні причини, керувати ними, а також розуміти емоційну сферу інших людей, керувати їхніми емоціями (Goleman, 1997).

По-третє, проведені дослідження зв'язків емоційного інтелекту з іншими властивостями особистості. Серед властивостей, що привернули увагу дослідників, свідомість, екстраверсія, чесність, довіра, інтуїція, маскуліність, лідерство, успішність професійної діяльності, стиль управління, копінг-стратегії тощо (Лящ, 2013). Однак наразі поза увагою залишається, наприклад, питання взаємодії емоційного інтелекту з такою важливою характеристикою особистості, як тривожність.

Проблема тривоги і тривожності привертала увагу багатьох вчених (В. М. Астапов, В. К. Вилюнас, R. Woodworth, О. І. Захаров, О. І. Івлева, К. Isard, А. С. Співаковська, С. Spielberg, Г. М. Прихожан, Ю. В. Щербатих, Ю. Л. Ханін, С. Hogney, Z. Freud та ін.). Тривожність розглядається як емоційний стан (ситуативна тривожність) і як стійка риса (особистіс-

на тривожність). У найзагальнішому вигляді тривожність розуміється як негативне емоційне переживання, пов'язане з передчуттям небезпеки.

Проведений аналіз показує, що одним з питань, які наразі залишаються поза увагою дослідників, є зв'язок між особливостями емоційного інтелекту педагога та рівнем його тривожності. Це й визначило вибір теми нашого дослідження – «Емоційний інтелект майбутніх педагогів з різним рівнем тривожності».

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей емоційного інтелекту майбутніх педагогів в залежності від рівня їхньої тривожності. Відповідно до мети було визначено **завдання** дослідження: здійснити теоретичний аналіз психологічних праць за темою дослідження; обрати методи й методики дослідження, що є адекватними його меті; здійснити емпіричне дослідження, провести математико-статистичну обробку та психологічну інтерпретацію отриманих результатів.

Методи дослідження

Для вирішення завдань дослідження були використані три групи методів. Перша – методи теоретичні, тобто зіставлення узагальнених наукових даних, за допомогою яких проведено теоретико-методологічний аналіз публікацій за темою роботи; методи емпіричні – тестування за низкою психодіагностичних методик, бесіда з досліджуваними з метою уточнення результатів тестування; спостереження за досліджуваними під час навчання та відпочинку; статистичні – обробка та узагальнення даних емпіричного дослідження з використанням комп'ютерного пакету SPSS 18.0 for Windows. До психодіагностичного комплексу увійшли: Тест – опитувальник емоційного інтелекту «ЕМІІ» (Д. В. Люсін), тест «Емоційний інтелект» (Д. Холл), Шкала визначення особистісної та ситуативної тривожності (Ч. Спілбергер та Ю. Ханіна).

З метою вивчення індивідуально-типологічних особливостей емоційного інтелекту майбутніх педагогів, що відрізняються за тривожністю, була сформована вибірка досліджуваних. Її склали студенти різних факультетів Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського» (52 особи). У процесі емпіричного дослідження було використано комплекс методів та психодіагностичних методик, відібраних на теоретичному етапі роботи.

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками тривожності та емоційного інтелекту за методикою Н. Холла (n = 52)

Показники	ЕО	УВЕ	СМ	Е	РЕІ
СТ		-492*	-406*		
ЛТ	-436*		-462*	-493*	-452*

Примітка: Тут і далі 1) нулі та коми вилучені; 2) позначення: ** – зв'язок на рівні 1% ($p < 0,01$), * – на рівні 5% ($p < 0,05$); 3) умовні скорочення: за методикою «Шкала тривожності Спілбергера»: СТ – ситуативна тривожність; ОТ – особистісна тривожність; за методикою «Емоційний інтелект»: ЕО – емоційна обізнаність; УВЕ – управління своїми емоціями; СМ – самомотивація; Е – емпатія; РЕІ – розпізнавання емоцій інших людей.

Результати

Кількісний (кореляційний) аналіз дозволив встановити характер зв'язків між показниками тривожності та емоційного інтелекту. У табл. 1, 2, 3 містяться основні відомості про зазначені зв'язки.

З таблиці випливає, що обидва показники тривожності (СТ і ОТ) мають від'ємні зв'язки на 5% рівні – перший з показниками емоційного інтелекту УВЕ та СМ, другий – з показниками ЕО, СМ, Е та РЕІ.

Таблиця 2

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками тривожності та субшкал емоційного інтелекту за методикою Д. В. Люсіна (n = 52)

Показники	МР	МУ	ВР	ВУ	ВЕ
СТ	-562**	-642**	-584**	-542**	-554**
ОТ	-600**	-677**	-800**		-582**

Примітка: умовні скорочення за методикою «Шкала тривожності Спілбергера»: СТ – ситуативна тривожність; ОТ – особистісна тривожність; субшкал за методикою Люсіна: МР – розуміння чужих емоцій, МУ – управління чужими емоціями; ВР – розуміння власних емоцій, ВУ – управління своїми емоціями, ВЕ – контроль експресії.

Дані табл. 2 свідчать про те, що показник ситуативної тривожності (СТ) має від'ємні зв'язки на 1% рівні з показниками МР, МУ, ВР, ВУ та ВЕ, а показник особистісної тривожності (ОТ) – з показниками МР, МУ, ВР та ВЕ, що репрезентують емоційний інтелект.

Подібна ж картина спостерігається і під час аналізу табл. 3. Тут також простежуються 1% від'ємні зв'язки показників тривожності і емоційного інтелекту: СТ і ОТ з МЕІ, ВЕІ, РЕ, УЕ та ЗЕІ.

Таблиця 3

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками тривожності та шкал емоційного інтелекту за методикою Д. В. Люсіна (n = 52)

Показники	МЕІ	ВЕІ	РЕ	УЕ	ЗЕІ
СТ	-659**	-604**	-627**	-630**	-660**
ОТ	-674**	-690**	-747**	-634**	-723**

Примітка: умовні скорочення за методикою «Шкала тривожності Спілбергера»: СТ – ситуативна тривожність; ОТ – особистісна тривожність; шкал за методикою Люсіна: МЕІ – міжособистісний емоційний інтелект, ВЕІ – внутріособистісний емоційний інтелект, РЕ – розуміння емоцій, УЕ – управління емоціями, ЗЕІ – загальний рівень емоційного інтелекту (за Люсіним).

Кореляційний аналіз дозволив вивчити закономірні взаємозв'язки між параметрами емоційного інтелекту та тривожності; встановити, що зазначені зв'язки мають виключно від'ємний характер. Це свідчить про те, що високий рівень особистісної тривожності перешкоджає розвитку емоційного інтелекту, а низький, навпаки, сприяє.

Наступним кроком нашого дослідження став якісний аналіз даних. З його допомогою було отримано відомості про індивідуально-типові особливості емо-

ційного інтелекту досліджуваних з різним рівнем тривожності. Виходячи з мети нашої роботи, що передбачає дослідження емоційного інтелекту майбутніх педагогів в залежності від рівня тривожності, було створено дві групи досліджуваних. Перша – це майбутні педагоги з низькою особистісною тривожністю (НТР) (6 осіб), друга з високою (ВТР) – 19 осіб. Підставою для формування зазначених груп були результати методики Спілбергера-Ханіна, оброблені за допомогою методу «асів».

Таблиця 4

Порівняння результатів досліджуваних за методикою Н. Холла

Показники	Група	М	Група	М	t-крит	
1	ЕО	НТР	10	ВТР	16	2,3*
2	УВЕ	НТР	3	ВТР	11	2,6*
3	СМ	НТР	8	ВТР	15	3,3**
4	Е	НТР	7	ВТР	13	2,3*
5	РЕІ	НТР	7	ВТР	13	3,06**
6	ЗЕІx	НТР	35	ВТР	67	2,7*

Примітка: НТР – група з низьким рівнем тривожності; ВЕІ – група з високим рівнем тривожності, ЕО – емоційна обізнаність; УВЕ – управління своїми емоціями; СМ – самомотивація; Е – емпатія; РЕІ – розпізнавання емоцій інших людей, ЗЕІx (загальний рівень емоційного інтелекту за Холлом).

Результати виконання методик емоційного інтелекту, що було обрано для емпіричного дослідження, наведені у табл. 4 і 5. Для визначення статистичної значущості відмінностей у середніх показниках обох груп застосовано t-критерій Стюдента.

Дані таблиці показують, що особи з низьким рівнем тривожності переважають «високотривожних» за всіма показниками. Відмінності мають статистично значущий характер ($p < 0,01$), ($p < 0,05$).

Таблиця 5

Порівняння показників емоційного інтелекту досліджуваних за методикою Д. В. Люсіна

Показники	Група	М	Група	М	t-крит	
1	МЕІ	НТР	31	ВТР	21	2,3*
2	МУ	НТР	21	ВТР	16	2,6*
3	ВР	НТР	28	ВТР	17	2,2*
4	ВУ	НТР	18	ВТР	12	1,3
5	ВЕ	НТР	14	ВТР	9	1,6
6	МЕІ	НТР	51	ВТР	38	2,3*
7	ВЕІ	НТР	60	ВТР	38	2,6*
8	РЕ	НТР	59	ВТР	38	2,1*
9	УЕ	НТР	53	ВТР	38	2,3*
10	ЗЕІл	ВТР	112	ВТР	76	2,5*

Примітка: умовні скорочення: ВТР – «високотривожні», НТР – «низькотривожні», МЕІ – міжособистісний емоційний інтелект, ВЕІ – внутріособистісний емоційний інтелект, РЕ – розуміння емоцій, УЕ – управління емоціями, ЗЕІл – загальний рівень емоційного інтелекту (за Люсіним).

З таблиці випливає, що так само, як і в першому випадку «низькотривожні» значуще переважають «високотривожних» за параметрами емоційного інтелекту ($p < 0,05$). Виключення склали лише показники ВУ та ВЕІ.

Таким чином, особи з низьким рівнем тривожності мають суттєві переваги у порівнянні з «високотривожними» колегами. «Низькотривожні» краще розпізнають та усвідомлюють власні емоції, розуміють їх причини, до вербально описують їх. Вони мають потребу управляти своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані, можуть контролювати зовнішні прояви своїх емоцій тощо.

Вони здатні до кращого розуміння також і чужих емоцій та управління ними, розуміння емоційного стану іншої людини за зовнішніми проявами її емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу), більш чуйні до внутрішніх станів інших людей, здатні викликати у них ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій і можливо, схильні до маніпулювання людьми.

Поряд з тестуванням були використані спостереження за досліджуваними під час навчання, а також бесіди з ними, які допомогли краще зрозуміти результати тестування і спостереження. Це дозволило розширити уявлення про емоційний інтелект досліджуваних.

Зокрема, було встановлено, що «низькотривожні» більш уважно слухають співрозмовника, правильно розуміють зміст його слів, оскільки враховують супроводжуючі їх невербальні реакції. Вони виявля-

ють чутливість до емоційних станів інших в ситуаціях ділового і особистісного спілкування; різноманітність експресивного репертуару, відкритість і доброзичливість; емоційну стабільність; сенситивність до сигналів зворотного зв'язку.

«Низькотривожні» також більш конструктивно реагують на критику, мають високу самооцінку і відповідний рівень самоприйняття. вони більш сумлінні, активні; емпатичні, відрізняються більш глибокою рефлексією; точністю розуміння того, в який спосіб їх емоційні стани сприймається партнерами по спілкуванню.

Особливість професії педагога полягає в тім, що професійна результативність значно більшою мірою, ніж в деяких інших видах діяльності, залежить від «людського чинника». Комунікативні характеристики особистості, зокрема, емоційний інтелект, який становить професійно важливу якість особистості представників зазначеної професії, набувають особливу значущість. Тому можна передбачити більшу професійну успішність майбутніх педагогів з низькою тривожністю, коли вони почнуть виконувати професійні обов'язки. Отримані результати можуть бути використані для створення тренінгу емоційного інтелекту, а також у процесі професійного відбору педагогічних кадрів.

Висновки

Аналіз наукових джерел з питань дослідження емоційного інтелекту та тривожності показав, що емоційний інтелект – це здатність людини усвідомлювати власні емоції, розуміти їхні причини, керувати ними, а також розуміти емоційну сферу інших людей,

керувати їхніми емоціями. Тривожність, у найзагальнішому вигляді, розуміється як негативне емоційне переживання, пов'язане з передчуттям небезпеки. Вона може розглядатися як емоційний стан (ситуативна тривожність) і як стійка риса особистості (особистісна тривожність).

Кореляційний аналіз дозволив вивчити закономірні взаємозв'язки між параметрами емоційного інтелекту та тривожності; встановити, що зазначені

зв'язки мають виключно від'ємний характер. За допомогою якісного аналізу було отримано відомості про індивідуально-типові особливості майбутніх педагогів з різним рівнем особистісної тривожності (групи «високотривожних» і «низькотривожних»).

У більшості випадків відмінності в середніх показниках представників обох груп є статистично значущими «на користь» «низькотривожних» досліджуваних ($p < 0,005$ та $0,01$).

Література

1. Люсин Д. В. Опросник эмоционального интеллекта. Москва: Еминем, 2005. 277 с.
2. Ляц О. П. Емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 324–335.
3. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Київ: Вища шк., 2003. 126 с.
4. Чебыкин О. Я. Емоційний інтелект, його пізнавально-мисленнєві ознаки та функції. *Наука і освіта*. 2020. №1. С. 19–28.
5. Bar-On R. Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of emotional intelligence*. San Francisco: Jossey-Bass, 2000. Pp. 363–388.
6. Gardner H. Frames of mind: The Theory of Multiple Intelligence. New York: Basic Books, 1983. 504 p.
7. Goleman D. Emotional intelligence. New York: Bantam Books, 1997. 353 p.
8. Salovey P. & Mayer J. D. Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*. 1990. №9. Pp. 185–211.

References

1. Lyusyn, D. V. (2005). *Oprosnik emotsionalnogo intellekta [Emotional intelligence questionnaire]*. Moscow: Eminem [in Russian].

2. Lyashch, O. P. (2013) Emotsiynyi intelekt yak predmet psikhologichnykh doslidzhen [Emotional intelligence as a subject of psychological research] *Problemy suchasnoi psikhologii – Problems of modern psychology* (Vol. 22) [in Ukrainian].

3. Nosenko, E. L., Kovryga, N. V. (2003) *Emotsiynyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, basic functions]*. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].

4. Chebykin, O. Ya. (2020). Emotsiynyi intelekt, yogo piznavalno-myslennevi oznaky ta funktsii [Emotional intelligence, its cognitive and mental features and functions]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 1, 19-28 [in English].

5. Bar-On, R. (2000). Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of emotional intelligence*. San Francisco: Jossey-Bass [in English].

6. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The Theory of Multiple Intelligence*. New York: Basic Books [in English].

7. Goleman, D. (1997). *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books. [in English].

8. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990) Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9 [in English].

Yuri Chernozhuk,
associate professor,

Department of General and Differential Psychology,

Irina Uzun,

master student,

Department of General and Differential Psychology,

The State institution "South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky",

26, Staroportofrankivska, Odessa, Ukraine

EMOTIONAL INTELLIGENCE OF FUTURE TEACHERS WITH DIFFERENT LEVELS OF ANXIETY

The article presents the results of a theoretical and empirical research aimed at studying the individual psychological characteristics of emotional intelligence of future teachers with different levels of personal anxiety. In the given publication emotional intelligence is understood as a personality's ability to realize its own emotions, to understand their causes, to control them, as well as to understand the emotional sphere of other people, to control their emotions. Anxiety in our study is interpreted as a negative emotional experience associated with a premonition of danger. The study involved students from different faculties of the State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky" (52 persons). Correlation analysis has shown that the relationships between emotional intelligence and anxiety parameters have only a negative character. Qualitative analysis allowed to study the individual-typical features of emotional intelligence of future teachers with different levels of personal anxiety. Two groups of subjects – "low-anxiety" persons and "high-anxiety" persons has been established to

conduct this analysis (with the help of the "aces" method). Determination of statistically significant differences by Student's *t*-test showed the advantage of "low-anxiety" persons for most parameters of emotional intelligence ($p < 0.005$ and 0.01). It turned out that they have a better ability to understand and verbally describe their emotions, recognize them, understand their causes, control them. They are better able to cause and maintain the desired emotions, control unwanted, control the external manifestations of emotions. "Low-anxiety" persons better understand other people's emotions and manage them more successfully, analyze the emotional states of other people by external manifestations (facial expressions, gestures, sound of the voice). They are more sensitive to the internal states of others, are able to evoke certain emotions in them, reduce the intensity of unwanted emotions and may be prone to manipulating people. The obtained results can be used to create emotional intelligence training, as well as in the process of professional selection of teachers.

Keywords: emotional intelligence, anxiety, future teachers, low-anxiety persons, high-anxiety persons.

Подано до редакції 03.06.2020

УДК 796.071-053.6:159.91

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2020-2-7>

Михайло Хорошуха,

доктор педагогічних наук, кандидат медичних наук, доцент,
професор кафедри фізичної реабілітації та біокінезіології,

Сергій Іващенко,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри фізичної реабілітації та біокінезіології,

Ірина Омері,

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичної реабілітації та біокінезіології,

Ольга Юрійвна Буряк,

старший викладач кафедри фізичної реабілітації та біокінезіології,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Тимошенка, 13-Б, м. Київ, Україна

ВПЛИВ СЕРОЛОГІЧНИХ МАРКЕРІВ ГРУП КРОВІ НА РОЗВИТОК ОСНОВНИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ

Присвячується пам'яті професора Леоніда Прокоповича Сергієнка

У статті досліджено вплив серологічних маркерів груп крові на розвиток основних психічних функцій (увага, сприйняття, мислення) юних спортсменів. У дослідженні взяли участь спортсмени-підлітки 13–16 років ($n=139$), які згідно з класифікацією видів спорту за Дембо (1980) були розподілені на дві групи: група А – швидкісно-силові види спорту ($n=74$); група Б – види спорту на витривалість ($n=65$). Контрольну групу склали учні 13–16 років ($n=106$), які не займалися спортом. Дослідження психічних функцій проводилося за загально-визнаними та науково обґрунтованими методиками. Встановлено факт можливого використання груп крові в генетичному прогнозуванні розвитку уваги, сприйняття часу та логічного мислення учнівської молоді.

Ключові слова: психічні функції, дослідження, юні спортсмени, учні, підлітковий вік.

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми

Із практики спорту відомо, що, незважаючи на науково обґрунтовану методику проведення навчально-тренувальних занять, далеко не всі юні спортсмени досягали в майбутньому високих спортивних результатів через природний «відсів» (Шварц, Хрущев, 1984; Волков, 1997; Шинкарук, 2001; Hastie, Sinelnikov, Guarinos, 2009 та ін.). І лише невелика кількість обдарованої молоді досягала запланованих результатів. У досягненні омріяного важливу роль відіграють психологічні аспекти проведення спортивного відбо-

ру. Останній (спортивний відбір) передбачає досягнення спортсменами певних психологічних якостей і властивостей особистості, які в комплексі з іншими властивостями організму забезпечують отримання як спортивного, так й оздоровчого ефекту від тренувань (Визитей, 2005; Ніколайчук, 2005; Шутов, 2005; Родионов, 2006 та ін.).

Із доступних літературних джерел (Лукавенко, 2002; Корягина, 2006; Солошенко, Недогонова, 2011; Макуц, 2015; Лебедев, Тюрін, 2016; Dalton, McNaughton, Davoren, 1997; Atkinson, Speirs, 1998) знаходимо, що для ефективного виконання спортсме-